

AB İLE BÜTÜNLEŞME SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE SANAYİLEŞMEDEKİ SEKTÖR ÖNCELİKLERİ ÜZERİNE EKONOMETRİK BİR DENEME (1985, 1990, 1995 YILLARI KİLİT SEKTÖRLERİ)

Halil Çivi*
Mesut Çakır**

Özet***

Endüstrilerarası yaklaşım açısından sanayileşme, bir ülkenin endüstrilerarası yapısal bağlantılarını güçlendirmekten, endüstrilerarasındaki bağlantı kopukluklarını ortadan kaldırmaktan, endüstrilerarası yapının zayıflığı nedeniyle ortaya çıkan dış ekonomilerle bağlantılarını azaltmaktan başka bir şey değildir.

Kalkınma stratejilerinde istenilen hedeflere ulaşılırken sektörel önceliklerin belirlenmesinde hangi bilgilere, göstergelere ve ölçütlere dayandırılarak karar verilmelidir, yatırımlar hangi sektörlerde başlatılmalıdır ki istenilen hedeflere ulaşılsın. Bu ve benzeri sorulara yukarıda belirlenen kilit sektörler yardımıyla cevaplar verilebilir. Yatırım öncelikli (kilit) sektörlerle öncelik verildiğinde hem kit kaynakların ekonomik olarak kullanımı hem de sektörler arasındaki tutarlılığın sağlanması gerçekleşmiş olur.

Gümrük Birliği ve Avrupa Birliği üyeliğine açılan süreç, Türkiye'de sanayi sektörü için bazı avantajlar sağlayabilir. Pazar bulabilme rahatlığı, yabancı sermayenin ülkeye kolay girebilmesi, rekabet düzeyinin yükselmesi sanayi sektörüne ayrılan kaynakların daha etkin kullanımını sağlayarak verimliliğin artmasını sağlayabilir.

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmesi ve yabancı sermayenin sanayi sektörüne ve özellikle de kilit sektörlerle yönlendirilmesi durumunda ekonomik gelişme hızlanacaktır. Hiç kuşkusuz, yatırımlarda kilit sektörlerle öncelik verilmesi, sadece dış rekabet açısından değil, daha fazla katma değer üretilmesine neden olduğu ve birim yatırım başına daha çok çıktı alınmasını sağladığı için zaten uyulması gereken temel ekonomik kuraldır.

* Prof. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.

** Dr., Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.

*** For the summary in English see the end page of the article.

Toplam Girdi Katsayıları Kullanarak 1985 ve 1990 Yıllarına Ait Kilit Sektörlerin Belirlenmesi

Ekonominin çeşitli üretken sektörleri arasında, endüstriyel bağınlaşma adı verilen mal ve hizmet alışverişinden kaynaklanan çeşitli bağımlılıklar vardır. Her sektör kendi üretimi için ara girdiye gereksinim duyar. Her sektörün çıktısı da diğer sektörlerde ara girdi olarak kullanılır. İleri ve geri bağlantı olarak adlandırılan bu alışverişler, kalkınma politikalarının belirlenmesi ve uygulanmasında çok önemli bir yere sahiptir.

Endüstriyel bağınlaşma yapısının incelenmesi, yatırım kararlarının belirlenmesi açısından da son derece önemlidir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde görece olarak kıt olan sermayenin, ekonomik büyümeye katkısının maksimum olacak şekilde dağıtılması yaşamsal öneme sahiptir. Bu ise sektörel yatırım önceliklerinin doğru belirlenmesini gerektirir. Özellikle dengesiz büyüme teorilerinde, sektörel ileri ve geri bağlantı etkileri büyük önem taşır.¹ Bu görüşe göre kıt sermaye öncelikle geri ve ileri bağlantı etkileri yüksek olan sektörlerle (kilit sektörler) yönlendirilmelidir. Çünkü bu sektörlerin üretimindeki artış diğer sektörlerde üretimi uyaracak ve harekete geçirecektir.²

Endüstriyel Bağınlaşma Yapısı

Ekonomik yapının önemli bir unsurunu, üretimde sektörler arasında ortaya çıkan karşılıklı bağımlılıklar oluşturur. Hiç bir sektör üretimde diğer sektörlerden bağımsız yalıtılmış durumda değildir. Ekonominin çeşitli üretken sektörleri arasında mal ve hizmet alışverişlerinden kaynaklanan karşılıklı bağımlılıklar vardır. Bu karşılıklı bağımlılıklar kısaca endüstriyel bağınlaşma olarak adlandırılabilir. Endüstriyel bağınlaşmanın iki önemli yönü vardır. İlk olarak, her sektör kendi üretimini gerçekleştirmek için, diğer sektörlerden ve kendisinden ara girdi kullanmak zorundadır. İkinci olarak da, her sektörün çıktısı diğer sektörlerde ara girdi olarak kullanılır. Bunlardan ilki sektörlerin ekonomi üzerindeki geriye doğru bağlantı etkilerini, ikincisi ise ileriye doğru bağlantı etkilerini yansıtır.

Bu etkilerin nitel ve nicel olarak incelenmesi, kalkınma politikalarının belirlenmesi ve uygulanmasında çok önemli bir yere sahiptir. Örneğin, demir-çelik sektöründe üretim kapasitesinde ciddi bir artış yaratılmasına karar verildiğinde, demir-çelik sektörünün ekonomi üzerindeki ileriye ve geriye doğru etkileri sağlıklı ve nicel olarak incelenmemiş ise, böyle bir kararın uygulamaya başlanmasından kısa bir süre sonra girdi darboğazları veya atıl kapasitenin yükselmesi gibi ciddi bazı sorunların ortaya çıkmaması ancak çok büyük bir rastlantı olacaktır. Çünkü demir-çelik üretiminin artırılabilmesi, ancak ve ancak bu sektöre ara girdi veren sektörlerin çıktılarının artırılması ile

olanaklı olabilir. Aksi takdirde yeterli miktarda demir cevheri, kömür, bina v.b gibi sağlanamayacağı için darboğazlarla karşılaşılması kaçınılmaz olur.

Üretim yapılarının çözümlenmesinin vazgeçilmez bir parçası olan endüstriyel bağınlaşmanın durağan girdi-çıkıtı modeli çerçevesinde son derece basit ve işlemsel olarak tanımlanması olanaklıdır. Girdi-çıkıtı modelleri yoluyla endüstriyel bağınlaşmanın incelenmesi, Leontief'in öncü çalışmasını izleyerek bir yandan üretim yapılarının karşılaştırılmasında Chennery ve Watanabe'nin³ çalışmalarında, diğer yandan da dengesiz kalkınma teorilerinin ana kavramlarından olan kilit sektörün belirlenmesine yönelik olarak Albert Hirschman'ın⁴ çalışmasında iki yönde gelişmiştir. Bu öncü çalışmaları, özellikle 1960 lı ve 1970 li yıllarda, endüstriyel bağınlaşmanın iki yönünü oluşturan ileri ve geri bağlantı etkilerinin girdi-çıkıtı modelleri çerçevesinde tanımlanmasını ve ölçülmesini amaçlayan birçok çalışma izlemiştir.

Doğrudan İleri ve Geri Bağlantı Etkileri

Bir sektörün çıktısının ekonominin diğer sektörleri açısından ne ölçüde önemli olduğunun bir göstergesi olarak bu sektörün çıktısının doğrudan aramal olarak kullanılan kısmının sektörün toplam çıktısına oranı, sektörün doğrudan ileri bağlantı etkisini verir. Buna karşılık, bir sektörün diğer sektörlerin çıktıklarına olan talebinin büyüklüğünün bir göstergesi olarak, bu sektörün diğer sektörlerden ve kendisinden doğrudan aldığı ara girdilerin toplamının sektörün çıktısına oranı ise, sektörün doğrudan geri bağlantı etkisini gösterir.

Girdi-çıkıtı modelinin simgeleriyle, bu iki etki tipik i ve j sektörleri için aşağıdaki gibi tanımlanabilir.

$$\text{İBE} = (\sum_j X_{ij}) / X_i$$

$$\text{GBE} = (\sum_i X_{ij}) / X_j = \sum_i a_{ij}$$

burada, İBE, i sektörünün doğrudan ileri bağlantı etkisini, GBE ise, j sektörünün doğrudan geri bağlantı etkisini göstermektedir.⁵

Toplam Bağlantı Etkileri

Doğrudan bağlantı etkileri, sektörler arasındaki yalnızca doğrudan alışverişleri yansıtır. Oysa üretim de sektörler arasında dolaylı girdi alışverişleri de ortaya çıkmaktadır. Endüstriler arası toplam bağlantı etkileri, hem doğrudan hem de dolaylı girdi alışverişlerini dikkate aldıklarından, daha sağlıklı birer gösterge oluştururlar. Hatırlanabileceği gibi, nihai talepteki birim artışların yol açtığı toplam girdi gereksinmelerini Leontief ters matrisinin elemanları vermektedir. Buradan yola çıkarak belli bir sektördeki bir birimlik nihai talep artışının yol

açtığı toplam üretim artışı, o sektörün toplam geri bağlantı etkisi, tüm sektörlerdeki birer birimlik nihai talep artışlarının belli bir sektörün üretimde yol açtığı artış da o sektörün toplam ileri bağlantı etkisi olarak tanımlanabilir.

$$TİBE = \sum jrij$$

$$TGBE = \sum irij$$

Burada, TİBE, i nci sektörün toplam ileri bağlantı etkisini, TGBE, j. nci sektörün toplam geri bağlantı etkilerini, rij ise Leontief ters matrisinin tipik elemanını göstermektedir.⁶

1985 yılı toplam girdi ters matrislerinden bulunan toplam ileri ve geri bağlantı etkileri aşağıda verilmiştir.

Tablo 1: 1985 Yılı Toplam Girdi Katsayılarından Bulunan Toplam Bağlantı Etkileri

Sektörler		Bağlantı Etkileri	
No	Sektör Adı	Geri	İleri
11	Mezbaha Ürünleri	1.0480620	1.4883982
12	Sebze ve Meyve İşleme Sanayi	1.1678743	1.1078015
13	Bitkisel ve Hayvansal Yağlar İmali	1.5601274	1.4878933
14	Öğütülmüş Tahıl Ürünleri İmali	1.1716417	1.1396549
15	Şeker Üretimi	1.1786648	1.2293284
16	Diğer Besin Maddeleri İmali	1.5288658	1.1481800
17	Alkollü İçkiler	1.1993990	1.0302466
18	Alkolsüz İçkiler	1.6426176	1.0010701
19	Tütün Sanayi	1.0851567	1.0000000
20	Çırcırlama	1.0699823	1.2024923
21	Dokuma Sanayi	1.5505189	1.9676145
22	Elbise, Giyim Eşyası ve Dokumadan Hazır Eşya	1.8818027	1.0201584
23	Deri ve Kürk Ürünleri	1.5671413	1.5971047
24	Ayakkabı Sanayi	1.5139044	1.0063252

25	Áġaç ve Mantar Ürünleri (Mobilya Hariç)	1.3223722	1.6432288
26	Aġaç, Mobilya ve Mefruşat Sanayi	1.6437486	1.1407692
27	Kaġıt ve Kaġıt Ürünleri	1.6945733	2.2201752
28	Basın, Yayın, Ciltçilik	1.7418484	1.1035377
29	Kimyasal Gübreler İmalı	1.7250450	1.2118163
30	İlaç Sanayi	1.6502928	1.3853829
31	Diġer Kimyasal Maddeler İmalı	1.6744629	3.5363918
32	Petrol Arıtımı	1.0177825	3.8152966
33	Diġer Petrol ve Kömür Ürünleri	1.7573196	1.2335608
34	Kauçuk ve Kauçuk Ürünleri	1.6010374	1.1629376
35	Plastik Ürünleri	1.8245609	1.3235023
36	Cam ve Camdan Mamul Eşya Sanayi	1.4398156	1.3402973
37	Çimento Sanayi	1.5622600	1.0583489
38	Diġer Taş ve Topraġa dayalı Sanayi	1.3962928	1.0840677
39	Demir, Çelik Ana Sanayi	1.9135671	3.9613291
40	Diġer Metal Ana Sanayi	1.9975912	2.6585190
41	Metal Eşya Sanayi	2.0374786	1.5903573
42	Elektriksiz Makinalar (Onarım Dahil)	1.7071816	1.1490327
43	Tarımsal Makina ve Teçhizat (Onarım Dahil)	2.2062054	1.2186226
44	Elektrikli Makinalar	1.8455300	1.7079233
45	Deniz Ulaşım Araçları (Onarım Dahil)	1.3945236	1.0217725
46	Demiryolları Ulaşım Araçları (Onarım Dahil)	1.8443531	1.1465860
47	Motorlu Kara Ulaşım Araçları (Onarım Dahil)	1.8556286	1.7404545
48	Diġer Taşıma Araçları (Onarım Dahil)	1.4594585	1.3077005
49	Diġer İmalat Sanayi	1.5151856	1.0809741
50	Elektrik	1.3699234	3.3238441
51	Gaz ve Su	1.3282698	1.0993708

Kaynak : DİE.'nin yayınladığı 1985 yılı girdi-çıkıtı tablosu kullanılarak elde edilmiştir.

1985 yılı toplam geri bağlantı etkileri en yüksek beş endüstri sektör numaraları itibariyle, 43 tarımsal makina ve teçhizat , 41 metal eşya sanayi, 40 diġer metal ana sanayi, 39 demir çelik ana sanayi, 47 motorlu kara ulaşım araçları.

1985 yılı toplam ileri bağlantı etkileri en yüksek beş endüstri sektör numaraları itibariyle, 39 demir çelik ana sanayi, 32 petrol arıtımı, 31 diğer kimyasal maddeler imali, 50 elektrik, 40 diğer metal ana sanayi.

1990 yılı toplam girdi ters matrislerinden bulunan toplam ileri ve geri bağlantı etkileri aşağıda verilmiştir.

Tablo 2: 1990 Yılı Toplam Girdi Katsayılarından Bulunan Toplam Bağlantı Etkileri

Sektörler		Bağlantı Etkileri	
No	Sektör Adı	Geri	İleri
11	Mezbaha Ürünleri	1.1594223	1.4264676
12	Sebze ve Meyve İşleme Sanayi	1.2026390	1.1076526
13	Bitkisel ve Hayvansal Yağlar İmali	1.5429804	1.4264942
14	Öğütülmüş Tahıl Ürünleri İmali	1.0695117	1.2016318
15	Şeker Üretimi	1.1218222	1.1186512
16	Diğer Besin Maddeleri İmali	1.5239548	1.2085584
17	Alkollü İçkiler	1.1954203	1.0338241
18	Alkolsüz İçkiler	1.5166620	1.0000000
19	Tütün Sanayi	1.1306277	1.0000000
20	Çırçırılama	1.0354493	1.2058049
21	Dokuma Sanayi	1.5487488	21301843
22	Elbise, Giyim Eşyası ve Dokumadan Hazır Eşya	1.7603584	1.0335078
23	Deri ve Kürk Ürünleri	1.5464693	1.6452079
24	Ayakkabı Sanayi	1.8833026	1.0549284
25	Ağaç ve Mantar Ürünleri (Mobilya Haric)	1.4028936	1.8354312
26	Ağaç, Mobilya ve Mefruşat Sanayi	1.7593852	1.0615770
27	Kağıt ve Kağıt Ürünleri	1.8362897	2.3831077
28	Basın, Yayın, Ciltçilik	1.8224612	1.0893606
29	Kimyasal Gübreler İmali	1.8068423	1.1208023
30	İlaç Sanayi	1.6432850	1.4571002

31	Diğer Kimyasal Maddeler İmali	1.7594400	4.1533477
32	Petrol Arıtımı	1.0104654	3.0077692
33	Diğer Petrol ve Kömür Ürünleri	1.6491522	1.1436777
34	Kauçuk ve Kauçuk Ürünleri	1.6941101	1.4048899
35	Plastik Ürünleri	1.9345185	1.5282831
36	Cam ve Camdan Mamul Eşya Sanayi	1.4600496	1.2320970
37	Çimento Sanayi	1.3680823	1.0662998
38	Diğer Taş ve Toprağa dayalı Sanayi	1.3513655	1.2053679
39	Demir, Çelik Ana Sanayi	1.9550805	3.7044333
40	Diğer Metal Ana Sanayi	2.0571159	3.6306075
41	Metal Eşya Sanayi	1.8576706	1.5513191
42	Elektriksiz Makinalar (Onarım Dahil)	1.8239739	1.5121983
43	Tarımsal Makina ve Teçhizat (Onarım Dahil)	1.9702489	1.3019183
44	Elektrikli Makinalar	1.9897954	1.5864646
45	Deniz Ulaşım Araçları (Onarım Dahil)	1.7196092	1.0443454
46	Demiryolları Ulaşım Araçları (Onarım Dahil)	1.5364771	1.1188708
47	Motorlu Kara Ulaşım Araçları (Onarım Dahil)	1.9005577	1.5727543
48	Diğer Taşıma Araçları (Onarım Dahil)	1.2735156	1.1707678
49	Diğer İmalat Sanayi	2.2214291	1.0799947
50	Elektrik	1.1386362	2.8759323
51	Gaz ve Su	1.3446955	1.0928836

Kaynak : DİE.'nin yayınladığı 1990 yılı girdi-çıktı tablosu kullanılarak elde edilmiştir.

1990 yılı toplam geri bağlantı etkileri en yüksek beş endüstri sektör numaraları itibariyle, 49 Diğer imalat sanayi, 40 Diğer metal ana sanayi, 44 Elektrikli makinalar, 43 Tarımsal makina ve teçhizat, 39 Demir, çelik ana sanayi.

1990 yılı toplam ileri bağlantı etkileri en yüksek beş endüstri sektör numaraları itibariyle, 31 Diğer kimyasal maddeler imali, 39 Demir, çelik ana sanayi, 40 Diğer metal ana sanayi, 50 Elektrik, 27 Kağıt ve kağıt ürünleri.

Tablo 3: RAS Yöntemiyle Tahmin Edilen 1995 Yılı Toplam Girdi Katsayıları Kullanılarak İmalat Sanayii Alt Sektörleri İtibariyle Toplam Bağlantı Etkileri

Sektörler		Bağlantı Etkileri	
No	Sektör Adı	Geri	İleri
11	Mezbaha Ürünleri	1,131609	1,372754
12	Sebze ve Meyve İşleme Sanayi	1,291932	1,152252
13	Bitkisel ve Hayvansal Yağlar İmalı	1,576935	1,244624
14	Öğütülmüş Tahıl Ürünleri İmalı	1,068919	1,135283
15	Şeker Üretimi	1,250887	1,131681
16	Diğer Besin Maddeleri İmalı	1,494675	1,141486
17	Alkollü İçkiler	1,080705	1,063090
18	Alkolsüz İçkiler	1,481173	1,000000
19	Tütün Sanayi	1,235157	1,000000
20	Çırcırlama	1,057774	1,555484
21	Dokuma Sanayi	1,383614	1,347424
22	Elbise, Giyim Eşyası ve Dokumadan Hazır Eşya	1,721012	1,256334
23	Deri ve Kürk Ürünleri	1,357083	1,304998
24	Ayakkabı Sanayi	2,258239	1,512077
25	Ağaç ve Mantar Ürünleri (Mobilya Haric)	1,321233	1,652615
26	Ağaç, Mobilya ve Mefruşat Sanayi	1,807615	1,082764
27	Kağıt ve Kağıt Ürünleri	1,956627	3,320707
28	Basın, Yayın, Ciltçilik	1,972972	1,010705
29	Kimyasal Gübreler İmalı	1,077799	1,009336
30	İlaç Sanayi	1,573137	1,340990
31	Diğer Kimyasal Maddeler İmalı	1,726744	3,383892
32	Petrol Arıtımı	1,000070	2,283709
32	Diğer Petrol ve Kömür Ürünleri	1,639714	1,016262
34	Kauçuk ve Kauçuk Ürünleri	1,671159	1,419779
35	Plastik Ürünleri	1,915913	1,582036
36	Cam ve Camdan Mamul Eşya Sanayi	1,075959	1,094483
37	Çimento Sanayi	1,131106	1,022054

38	Diğer Taş ve Toprağa dayalı Sanayi	1,312013	1,064568
39	Demir, Çelik Ana Sanayi	2,043018	2,561392
40	Diğer Metal Ana Sanayi	1,861637	3,298447
41	Metal Eşya Sanayi	1,780783	1,292665
42	Elektriksiz Makinalar (Onarım Dahil)	1,768990	3,246967
43	Tarımsal Makina ve Teçhizat (Onarım Dahil)	1,851628	1,066792
44	Elektrikli Makinalar	1,855725	1,429378
45	Deniz Ulaşım Araçları (Onarım Dahil)	1,608803	1,156304
46	Demiryolları Ulaşım Araçları (Onarım Dahil)	1,338436	1,201477
47	Motorlu Kara Ulaşım Araçları (Onarım Dahil)	1,949950	1,637540
48	Diğer Taşıma Araçları (Onarım Dahil)	1,142649	1,141229
49	Diğer İmalat Sanayi	2,041415	1,048996
50	Elektrik	1,001212	2,217868
51	Gaz ve Su	1,031199	1,046776

Kaynak : Çakır, M. (1999), *Türkiye’de İmalat sanayinin sektörel Bazda İncelenmesi: Girdi-çıkıtı Yaklaşımıyla*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Aydın. (Ek tablolar 1995 Yılı Girdi Çıkıtı Tablosu Kullanılarak Elde Edilmiştir).

RAS Yöntemiyle tahmin edilen 1995 yılı toplam girdi katsayıları kullanılarak imalat sanayinin alt sektörleri itibariyle toplam bağlantı etkilerine bakıldığında toplam geri bağlantı etkileri en yüksek beş endüstri sektör numaraları itibariyle, 24 ayakkabı sanayi, 39 demir, çelik ana sanayi, 49 diğer imalat sanayi, 28 basın.yayın, ciltçilik, 27 kağıt ve kağıt ürünleri.

Toplam ileri bağlantı etkileri en yüksek beş endüstri ise sektör numaraları itibariyle, 31 diğer kimyasal maddeler imali, 27 kağıt ve kağıt ürünleri, 40 diğer metal ana sanayi, 42 elektriksiz makinalar (onarım dahil), 39 demir, çelik ana sanayi.

İleri ve Geri Bağlantı İndeksleri

Sektörlerarası bağlantı etkilerinin karşılaştırılmasını kolaylaştırmaya yönelik olarak, sektörel ileri ve geri bağlantı etkileri belli bir baz değere göre endekslemeye tabi tutulabilir.

En sık kullanılan baz değeri, bağlantı etkilerinin sektörel ortalamasıdır. Tipik i sektörü için toplam ileri bağlantı etkisi endeksi

$$TİBE = TİBi / (1/N \sum i TİBi) = \sum jrij / (1/N \sum i jrij)$$

şeklinde; tipik j sektörü için toplam geri bağlantı indeksi (TGBE) ise

$$TGBE = TGBj / (1/N) \sum j TİB = \sum irij / (1/N \sum j irij)$$

şeklinde tanımlanabilir. Birinci denklemin paydasındaki terim toplam ileri bağlantı etkisi endeksinin baz değerini, yani sektörel toplam ileri bağlantı etkilerinin ortalamasını göstermektedir. Aynı şekilde, ikinci denklemin paydasındaki terim de toplam geri bağlantı etkisi endeksinin baz değerini yani sektörel toplam ileri bağlantı etkilerinin ortalamasını göstermektedir.⁷

1985 yılı toplam girdi ters matrisinden bulunan toplam ileri ve geri bağlantı etkileri indeksleri aşağıda yer almaktadır.

Tablo 4: 1985 Yılı Toplam Girdi Katsayılarından Bulunan Toplam Bağlantı Etkileri İndeksleri

Sektörler		Bağlantı Etkileri İndeksleri	
No	Sektör Adı	Geri	İleri
11	Mezbaha Ürünleri	0.6746608	0.9581150
12	Sebze ve Meyve İşleme Sanayi	0.7517866	0.7131165
13	Bitkisel ve Hayvansal Yağlar İmalı	1.0042887	0.9577900
14	Öğütülmüş Tahıl Ürünleri İmalı	0.7542118	0.7336212
15	Şeker Üretimi	0.7587327	0.7913460
16	Diğer Besin Maddeleri İmalı	0.9841649	0.7391090
17	Alkollü İçkiler	0.7720798	0.6631927
18	Alkolsüz İçkiler	1.0573894	0.6444111
19	Tütün Sanayi	0.6985395	0.6437222
20	Çırcırlama	0.6887714	0.7740710
21	Dokuma Sanayi	0.9981035	1.2665972
22	Elbise, Giyim Eşyası ve Dokumadan Hazır Eşya	1.2113582	0.6566987
23	Deri ve Kürk Ürünleri	1.0088037	1.0280918
24	Ayakkabı Sanayi	0.9745339	0.6477939
25	Ağaç ve Mantar Ürünleri (Mobilya Haric)	0.8512404	1.0577829
26	Ağaç, Mobilya ve Mefruşat Sanayi	1.0581175	0.7343385

27	Kağıt ve Kağıt Ürünleri	1.0908345	1.4291762
28	Basın, Yayın, Ciltçilik	1.1212665	0.7103717
29	Kimyasal Gübreler İmalı	1.1104498	0.7800731
30	İlaç Sanayi	1.0623301	0.8918018
31	Diğer Kimyasal Maddeler İmalı	1.0778890	2.2764540
32	Petrol Arıtımı	0.6551692	2.4559912
33	Diğer Petrol ve Kömür Ürünleri	1.1312257	0.7940705
34	Kauçuk ve Kauçuk Ürünleri	1.0306234	0.7486088
35	Plastik Ürünleri	1.1745104	0.8519679
36	Cam ve Camdan Mamul Eşya Sanayi	0.9268413	0.8627791
37	Çimento Sanayi	1.0056615	0.6812827
38	Diğer Taş ve Toprağa dayalı Sanayi	0.8988247	0.6978385
39	Demir, Çelik Ana Sanayi	1.2318057	2.5499956
40	Diğer Metal Ana Sanayi	1.2858939	1.7113478
41	Metal Eşya Sanayi	1.3115702	1.0237484
42	Elektriksiz Makinalar (Onarım Dahil)	1.0989507	0.7396579
43	Tarımsal Makina ve Teçhizat (Onarım Dahil)	1.4201835	0.7844545
44	Elektrikli Makinalar	1.1880087	1.0994282
45	Deniz Ulaşım Araçları (Onarım Dahil)	0.8976858	0.6577377
46	Demiryolları Ulaşım Araçları (Onarım Dahil)	1.1872511	0.7380829
47	Motorlu Kara Ulaşım Araçları (Onarım Dahil)	1.1945094	1.1203692
48	Diğer Taşıma Araçları (Onarım Dahil)	0.9394859	0.8417959
49	Diğer İmalat Sanayi	0.9753587	0.6958471
50	Elektrik	0.8818501	2.1396323
51	Gaz ve Su	0.8550368	0.7076894

Kaynak : DİE.'nin yayınladığı 1985 yılı girdi-çıkı tablosu kullanılarak elde edilmiştir.

1990 yılı toplam girdi ters matrisinden bulunan toplam ileri ve geri bağlantı etkileri indeksleri aşağıda yer almaktadır.

Tablo 5: 1990 Yılı Toplam Girdi Katsayılarından Bulunan Toplam Bağlantı Etkileri İndeksleri

Sektörler		Bağlantı Etkileri İndeksleri	
No	Sektör Adı	Geri	İleri
11	Mezbaha Ürünleri	0.7367171	0.9064023
12	Sebze ve Meyve İşleme Sanayi	0.7641778	0.7038217
13	Bitkisel ve Hayvansal Yağlar İmali	0.9804366	0.9064192
14	Öğütülmüş Tahıl Ürünleri İmali	0.6795863	0.7635378
15	Şeker Üretimi	0.7128254	0.7108105
16	Diğer Besin Maddeleri İmali	0.9683474	0.7679390
17	Alkollü İçkiler	0.7595908	0.6569098
18	Alkolsüz İçkiler	0.9637134	0.6354174
19	Tütün Sanayi	0.7184205	0.6354174
20	Çırcırlama	0.6579425	0.7661894
21	Dokuma Sanayi	0.9841019	1.3535562
22	Elbise, Giyim Eşyası ve Dokumadan Hazır Eşya	1.1185623	0.6567089
23	Deri ve Kürk Ürünleri	0.9826535	1.0453937
24	Ayakkabı Sanayi	1.1966833	0.6703199
25	Ağaç ve Mantar Ürünleri (Mobilya Haric)	0.8914230	1.1662649
26	Ağaç, Mobilya ve Mefruşat Sanayi	1.1179440	0.6745445
27	Kağıt ve Kağıt Ürünleri	1.1668104	1.5142681
28	Basın, Yayın, Ciltçilik	1.1580236	0.6921987
29	Kimyasal Gübreler İmali	1.1480990	0.7121773
30	İlaç Sanayi	1.0441719	0.9258668
31	Diğer Kimyasal Maddeler İmali	1.1179788	2.6391094
32	Petrol Artırımı	0.6420673	1.9111889
32	Diğer Petrol ve Kömür Ürünleri	1.0479000	0.7267127
34	Kauçuk ve Kauçuk Ürünleri	1.0764670	0.8926915
35	Plastik Ürünleri	1.2292267	0.9710977
36	Cam ve Camdan Mamul Eşya Sanayi	0.9277409	0.7828959
37	Çimento Sanayi	0.8693033	0.6775454

38	Diğer Taş ve Toprağa dayalı Sanayi	0.8586812	0.7659118
39	Demir, Çelik Ana Sanayi	1.2422922	2.3538614
40	Diğer Metal Ana Sanayi	1.3071272	2.3069512
41	Metal Eşya Sanayi	1.1803962	0.9857352
42	Elektriksiz Makinalar (Onarım Dahil)	1.1589847	0.9608771
43	Tarımsal Makina ve Teçhizat (Onarım Dahil)	1.2519304	0.8272616
44	Elektrikli Makinalar	1.2643506	1.0080672
45	Deniz Ulaşım Araçları (Onarım Dahil)	1.0926696	0.6635952
46	Demiryolları Ulaşım Araçları (Onarım Dahil)	0.9763043	0.7109500
47	Motorlu Kara Ulaşım Araçları (Onarım Dahil)	1.2076475	0.9993554
48	Diğer Taşıma Araçları (Onarım Dahil)	0.8092140	0.7439263
49	Diğer İmalat Sanayi	1.4115347	0.6862474
50	Elektrik	0.7235093	1.8274175
51	Gaz ve Su	0.8544429	0.6944373

Kaynak : DİE.'nin yayınladığı 1990 yılı girdi-çıkıtı tablosu kullanılarak elde edilmiştir.

Tablo 6: RAS Yöntemiyle Tahmin Edilen 1995 Yılı Toplam Girdi katsayıları Kullanılarak İmalat Sanayi Alt Sektörleri İtibariyle Toplam Bağlantı Etkileri İndeksleri

Sektörler		Bağlantı Etkileri İndeksleri	
No	Sektör Adı	Geri	İleri
11	Mezbaha Ürünleri	0,750171	0,910032
12	Sebze ve Meyve İşleme Sanayi	0,856453	0,763855
13	Bitkisel ve Hayvansal Yağlar İmalı	1,045388	0,825091
14	Öğütülmüş Tahıl Ürünleri İmalı	0,708612	0,752607
15	Şeker Üretimi	0,829243	0,750219
16	Diğer Besin Maddeleri İmalı	0,990856	0,756718
17	Alkollü İçkiler	0,716425	0,704748
18	Alkolsüz İçkiler	0,981906	0,662924
19	Tütün Sanayi	0,818815	0,662924
20	Çıırçırılama	0,701224	1,031168

21	Dokuma Sanayi	0,917231	0,893240
22	Elbise, Giyim Eşyası ve Dokumadan Hazır Eşya	1,140900	0,832854
23	Deri ve Kürk Ürünleri	0,899643	0,865115
24	Ayakkabı Sanayi	1,497041	1,002392
25	Ağaç ve Mantar Ürünleri (Mobilya Hariç)	0,875877	1,095558
26	Ağaç, Mobilya ve Mefruşat Sanayi	1,198312	0,717790
27	Kağıt ve Kağıt Ürünleri	1,297096	2,201377
28	Basın, Yayın, Ciltçilik	1,307931	0,670020
29	Kimyasal Gübreler İmali	0,714499	0,669113
30	İlaç Sanayi	1,042870	0,888975
31	Diğer Kimyasal Maddeler İmali	1,144700	2,243264
32	Petrol Arıtımı	0,662971	1,513926
33	Diğer Petrol ve Kömür Ürünleri	1,087006	0,673704
34	Kauçuk ve Kauçuk Ürünleri	1,107852	0,941206
35	Plastik Ürünleri	1,270105	1,048770
36	Cam ve Camdan Mamul Eşya Sanayi	0,713279	0,725559
37	Çimento Sanayi	0,749838	0,677544
38	Diğer Taş ve Toprağa dayalı Sanayi	0,869765	0,705728
39	Demir, Çelik Ana Sanayi	1,354366	1,698009
40	Diğer Metal Ana Sanayi	1,234124	2,186620
41	Metal Eşya Sanayi	1,180524	0,856939
42	Elektriksiz Makinalar (Onarım Dahil)	1,172706	2,152493
43	Tarımsal Makina ve Teçhizat (Onarım Dahil)	1,227489	0,707202
44	Elektrikli Makinalar	1,230205	0,947569
45	Deniz Ulaşım Araçları (Onarım Dahil)	1,066514	0,766542
46	Demiryolları Ulaşım Araçları (Onarım Dahil)	0,887282	0,796488
47	Motorlu Kara Ulaşım Araçları (Onarım Dahil)	1,292669	1,085565
48	Diğer Taşıma Araçları (Onarım Dahil)	0,757490	0,756548
49	Diğer İmalat Sanayi	1,353303	0,695405
50	Elektrik	0,663728	1,470278
51	Gaz ve Su	0,683607	0,693933

Kaynak : Çakır, M. (1999), *Türkiye'de İmalat sanayinin sektörel Bazda İncelenmesi: Girdi-çıkıtı Yaklaşımıyla*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Aydın. (Ek tablolar III.1995 Yılı Girdi Çıkıtı Tablosu Kullanılarak Elde Edilmiştir).

Yatırım Öncelikleri ve Kilit Sektör

Sektörel bağlantı etkileri, sektörlerin ekonominin üretim yapısı içindeki önemlerinin birer göstergeleridir. Nasıl tanımlamış olursa olsun, bir sektörün ileri bağlantı etkisi, o sektörün çıktısının diğer sektörlerde ara girdi olarak ne ölçüde önemli olduğunun, geri bağlantı etkisi de ara girdi talebi yoluyla diğer sektörlerin üretimlerini ne ölçüde uyardığının birer nicel göstergesidir.

Hirschman, sektörlerin diğer sektörleri "besleme" ve "uyarma" güçlerini yansıtan ileri ve geri bağlantı etkilerinin, yatırım kararlarının alınmasında mutlaka dikkate alınması gerektiğini öne sürer.⁸ Hirschman'ın dengesiz büyüme modelinde iktisadi kalkınmayı kısıtlayan en önemli faktörlerden birisi de karar alma yeteneği ve özellikle de yatırım kararı alma yeteneğidir.

Gelişmekte olan ülkelerde, diğer sektörlerden önemli miktarda ara girdi kullanan yani geri bağlantı etkileri yüksek olan sektörler ile nihai kullanımdan çok ara kullanıma yönelik üretim yapan yani ileri bağlantı etkisi yüksek olan sektörler dengesiz kalkınma stratejisinde kilit sektör rolünü oynarlar. Geri bağlantısı yüksek olan sektörlerdeki üretim artışı, sektörlerde ara girdi olarak kullanılan malların yurt içinde üretilmesine yönelik girişimleri uyarması, benzer şekilde, ileri bağlantı etkisi yüksek olan sektörlerdeki üretim artışlarının da, bu sektörlerin çıktılarını ara mal olarak kullanan mevcut faaliyetlerin genişletilmesi ve yeni faaliyetlerin yaratılması girişimlerini uyarması beklenir. Dolayısıyla görece olarak en kıt üretim faktörü olan sermayenin öncelikle bu sektörlere tahsis edilmesi gerekir. Bu sektörlerdeki büyüme diğer sektörleri de bağlantı etkileri aracılığıyla harekete geçirip peşinden sürükleyecektir.

Hirschman'ın bu görüşlerinden yola çıkılarak, sektörel yatırım önceliklerine ilişkin dörtlü bir sınıflama geliştirilebilir. Sektörlerin ileri ve geri bağlantı etkilerini birlikte dikkate alan bu sınıflamanın kategorileri aşağıdaki gibi özetlenebilir.

Kategori 1 : Hem geri hem de ileri bağlantı etkileri yüksek olan sektörler.

Kategori 2 : Geri bağlantı etkisi yüksek ileri bağlantı etkisi düşük olan sektörler.

Kategori 3 : İleri bağlantı etkisi yüksek geri bağlantı etkisi düşük sektörler.

Kategori 4 : Her iki bağlantı etkisi de düşük olan sektörler.

Yukarıdaki sıralama, sektörel yatırım önceliklerini büyükten küçüğe doğru göstermektedir. Buna göre, hem geri bağlantı etkileri yüksek olan 1.nci kategorideki sektörler ekonominin kilit sektörlerini oluştururlar ve en yüksek yatırım önceliğine sahiptirler.⁹

İleri ve Geri Bağlantı Etkileri Yüksek Olan Sektörler : Bu sektörler, uyarıcı nitelik taşırlar diğer sektörleri hem girdi hem de çıktı yönünden etkiler. Bu guruba giren sektörler, ekonomide gelişimi başlatacak nitelikte olan çekici, lokomotif özelliğe sahip sektörlerdir.

Geri bağlantı etkisi yüksek, ileri bağlantı etkisi düşük olan sektörler: Bu sektörler, ekonomideki diğer sektörlerin üretim düzeylerini uyarması yönünden etki unsurunu oluştururlar. Genelde, tüketim malları üzerinde yoğunlaşan sektörler bu kategoriye girer.

Geri bağlantı etkisi düşük, ileri bağlantı etkisi yüksek olan sektörler: Genellikle ara malı üreten sektörler olarak tanımlanırlar. Bu sektörler, ürettikleri malları girdi olarak kullanan diğer sektörlerle arz ederler. Böylece, mevcut olan bu sektörler içinde girdi açısından bir darboğaz söz konusu olmaz. Yani, girdi verdiği sektörlerle hazır bir arz kaynağı oluşur. Mevcut olan sektörlerin girdi gereksinimleri sağlandığı gibi yeni sektörlerin oluşması da sağlanabilir. Bu sektörler, ekonomideki diğer sektörlerle uyarıcı bir etki yapar.

Geri bağlantı ve ileri bağlantı etkileri düşük olan sektörler : Bu sektörler diğer sektörlerin gelişimini dolaysız olarak etkileyemezler. Ancak katsayı değer oranı yüksek bir sektör ise istihdam artırıcı etkisi olur. Bu durumda ise gelir düzeyini etkileyeceğinden tüketim mallarına talebi dolayısıyla da tüketim malları üreten sektörlerin gelişmesini sağlayacaktır.¹⁰

1985 ve 1990 yılları toplam girdi ters matrisinden bulunan toplam ileri ve geri bağlantı etkileri indekslerinden faydalanılarak, bağlantı etkileri indekslerine göre yapılan hangi sektöre hangi kategoriye girdiğini gösteren sektörel sınıflama, (literatürde "Hirschman sınıflaması" olarak tanımlanan sınıflama) aşağıda yer almaktadır.

Tablo 7: 1985 Yılı Toplam Girdi Katsayılarından Bulunan İmalat Sanayi Sektörlerinin Bağlantı İndekslerine Göre Sektörel Sınıflaması

Sektörler	Bağlantı Etkileri İndeksleri		
	Sek	İleri	Geri
Kategori 1			
Metal Esya Sanayi	41	1.311	1.023
Diğer Metal Ana Sanayi	40	1.285	1.711
Demir, Çelik Ana Sanayi	39	1.231	2.549
Motorlu Kara Ulaşım Araçları (Onarım Dahil)	47	1.194	1.120
Elektrikli Makinalar	44	1.188	1.049
Kağıt ve Kağıt Ürünleri	27	1.090	1.429
Diğer Kimyasal Maddeler İmalı	31	1.077	2.276
Plastik Ürünleri	35	1.174	0.851
İlaç Sanayi	30	1.062	0.891
Deri ve Kürk Ürünleri	23	1.008	1.028
Kategori 2			
Tarımsal Makina ve Techizat (Onarım Dahil)	43	1.420	0.784
Demiryolları Ulaşım Araçları (Onarım Dahil)	46	1.187	0.738
Diğer Petrol ve Kömür Ürünleri	33	1.131	0.794
Basım, Yayım ve Ciltcilik	28	1.121	0.710
Kimyasal Gübreler İmalı	29	1.110	0.780
Elektriksiz Makinalar (Onarım Dahil)	42	1.098	0.739
Ağaç Mobilya ve Mefrusat Sanayi	26	1.058	0.734
Alkolsüz İçkiler	18	1.057	0.644
Kauçuk ve Kauçuk Ürünleri	34	1.030	0.748
Çimento Sanayi	37	1.005	0.681
Kategori 3			
Dokuma Sanayi	21	0.998	1.266
Diğer Taşıma Araçları (Onarım Dahil)	48	0.939	0.841
Cam ve Camdan Mamul Eşya Sanayi	36	0.926	0.862
Elektrik	50	0.881	2.139
Ağaç ve Mantar Ürünleri (Mobilya Hariç)	25	0.851	1.057

Şeker Üretimi	15	0.758	0.791
Mezbaha Ürünleri	11	0.674	0.958
Petrol Arıtımı	32	0.655	2.445
Kategori 4			
Diğer Besin Maddeleri	16	0.984	0.789
Diğer İmalat Sanayi	49	0.975	0.695
Ayakkabı Sanayi	24	0.974	0.647
Diğer Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi	38	0.898	0.697
Deniz Ulaşım Araçları (Onarım Dahil)	45	0.897	0.657
Gaz ve Su	51	0.855	0.707
Alkollü İçkiler	17	0.772	0.663
Öğütülmüş Tahıl Ürünleri İmalı	14	0.754	0.773
Sebze ve Meyve İşleme Sanayi	12	0.751	0.713
Tütün Sanayi	19	0.698	0.643
Çırcırlama	20	0.688	0.774

Kaynak : DİE.'nin yayınladığı 1985 yılı girdi-çıktı tablosu kullanılarak elde edilmiştir.

Tablo 8: 1990 Yılı Toplam Girdi Katsayılarından Bulunan İmalat Sanayi Sektörlerinin Bağlantı İndekslerine Göre Sektörel Sınıflaması

Sektörler	Bağlantı Etkileri İndeksleri		
	Sek	İleri	Geri
Kategori 1			
Diğer Metal Ana Sanayi	40	1.307	2.306
Elektrikli Makinalar	44	1.264	1.008
Tarımsal Makina ve Teçhizat (Onarım Dahil)	43	1.251	0.827
Demir, Çelik Ana Sanayi	39	1.242	2.353
Plastik Ürünleri	35	1.229	0.971
Motorlu Kara Ulaşım Araçları (Onarım Dahil)	47	1.207	0.999

Metal Eşya Sanayi	41	1.180	0.985
Kağıt ve Kağıt Ürünleri	27	1.166	1.514
İlaç Sanayi	30	1.158	0.960
Kauçuk ve Kauçuk Ürünleri	34	1.117	2.639
Diğer Kimyasal Maddeler İmali	31	1.076	0.892
Elektriksiz Makinalar (Onarım Dahil)	42	1.044	0.925
Kategori 2			
Diğer İmalat Sanayi	49	1.411	0.686
Ayakkabı Sanayi	24	1.196	0.670
Basım, Yayımlar ve Ciltcilik	28	1.158	0.692
Kimyasal Gübreler İmali	29	1.148	0.712
Elbise, Giyim Eşyası ve Dokumadan Hazır Eşya	22	1.118	0.656
Ağaç Mobilya ve Metruşat Sanayi	26	1.117	0.674
Deniz Ulaşım Araçları (Onarım Dahil)	45	1.092	0.663
Diğer Petrol ve Kömür Ürünleri	33	1.047	0.726
Dokuma Sanayi	21	0.984	1.353
Kategori 3			
Deri ve Kürk Ürünleri	23	0.982	1.045
Bitkisel ve Hayvansal Yağlar İmali	13	0.980	0.906
Diğer Besin Maddeleri	16	0.968	0.767
Cam ve Camdan Mamül Eşya Sanayi	36	0.927	0.782
Ağaç ve Mantar Ürünleri (Mobilya Haric)	25	0.891	1.166
Mezbaha Ürünleri	11	0.736	0.906
Elektrik	50	0.723	1.827
Petrol Arıtımı	32	0.642	1.911
Kategori 4			
Demiryolları Ulaşım Araçları (Onarım Dahil)	46	0.976	0.710
Alkolsüz İçkiler	18	0.963	0.635
Çimento Sanayi	37	0.869	0.677
Diğer Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi	38	0.858	0.765
Gaz ve Su	51	0.854	0.694
Diğer Taşıma Araçları (Onarım Dahil)	48	0.809	0.743
Sebze ve Meyve İşleme Sanayi	12	0.764	0.703
Alkollü İçkiler	17	0.759	0.656
Tütün Sanayi	19	0.718	0.635
Şeker Üretimi	15	0.712	0.710
Öğütülmüş Tahıl Ürünleri İmali	14	0.679	0.763
Çırcırlama	20	0.657	0.766

Kaynak : DİE.'nin yayınladığı 1990 yılı girdi-çıktı tablosu kullanılarak elde edilmiştir.

Tablo 9: RAS Yöntemiyle Tahmin Edilen 1995 Yılı Toplam Girdi Katsayıları Kullanılarak İmalat Sanayii Alt Sektörlerinin Toplam Bağlantı Etkileri İndekslerine Göre Sektörel Sınıflaması

Sektörler	Bağlantı Etkileri İndeksleri		
	Sek	İleri	Geri
Kategori 1			
Kağıt ve Kağıt Ürünleri	27	1,297	2,201
Diğer Metal Ana Sanayi	40	1,234	2,186
Demir, Çelik Ana Sanayi	39	1,354	1,698
Motorlu Kara Ulaşım Araçları (Onarım Dahil)	47	1,292	1,085
Plastik Ürünleri	35	1,270	1,048
Diğer Kimyasal Maddeler İmali	31	1,144	2,243
Elektriksiz Makinalar (Onarım Dahil)	42	1,172	2,152
Ayakkabı Sanayi	24	1,497	1,002
Elektrikli Makinalar	44	1,230	0,947
Kauçuk ve Kauçuk Ürünleri	34	1,107	0,941
Kategori 2			
Diğer İmalat Sanayi	49	1,353	0,695
Basın, Yayın, Ciltçilik	28	1,307	0,670
Tarımsal Makine ve Teçhizat	43	1,227	0,707
Ağaç Mobilya ve Mefruşat Sanayi	26	1,198	0,717
Diğer Petrol ve Kömür Ürünleri	33	1,087	0,673
Elektrikli Makinalar	45	1,066	0,766
Bitkisel ve Hayvansal Yağlar İmali	13	1,045	0,825
Kategori 3			
Petrol Arıtımı	32	0,662	1,513
Elektrik	50	0,663	1,470
Ağaç ve Mantar Ürünleri	25	0,875	1,095
Çırcırlama	20	0,701	1,031
Mezbaha Ürünleri	11	0,750	0,910
Dokuma Sanayi	21	0,917	0,893
Deri ve Kürk Ürünleri	23	0,899	0,865

Kategori 4			
Alkollü İçkiler	17	0,716	0,704
Çimento Sanayi	37	0,749	0,677
Kimyasal Gübreler İmali	29	0,714	0,669
Gaz, Su	51	0,683	0,693
Deniz Ulaşım Araçları (Onarım Dahil)	45	1,066	0,762
Öğütülmüş Tahıl Ürünleri İmali	14	0,708	0,752
Demiryolları Ulaşım Araçları	46	0,887	0,796
Sebze ve Meyve İşleme Sanayi	12	0,856	0,763
Diğer Besin Maddeleri İmali	16	0,990	0,756
Diğer Taşıma Araçları	48	0,757	0,756
Şeker Üretimi	15	0,829	0,750

Kaynak: Çakır, M. (1999), *Türkiye’de İmalat sanayinin sektörel Bazda İncelenmesi: Girdi-çıkıtı Yaklaşımıyla*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Aydın. (Ek tablolar 1995 Yılı Girdi Çıkıtı Tablosu Kullanılarak Elde Edilmiştir).

Endüstrilerarası mal ve hizmet akımları yönünden her iki bağlantı etkisinde kuvvetli olduğu endüstriler 1985, 1990 ve 1995 yılı Türkiye İmalat Sanayi'nin kilit endüstrileri olarak belirlenmiştir.

Sektör numaralarıyla birlikte 1985 yılı kilit endüstrileri : 41 metal eşya sanayi, 40 diğer metal eşya sanayi, 39 demir çelik ana sanayi, 47 motorlu kara ulaşım araçları, 44 elektrikli makinalar, 27 kağıt ve kağıt ürünleri, 31 diğer kimyasal maddeler İmali, 35 plastik ürünler, 30 ilaç sanayi, 23 deri ve kürk ürünleri.

Sektör numaralarıyla birlikte 1990 yılı kilit endüstrileri : 40 diğer metal eşya sanayi, 44 elektrikli makinaları, 43 tarımsal makina ve teçhizat, 39 demir çelik ana sanayi, 35 plastik ürünler, 47 motorlu kara ulaşım araçları, 41 metal eşya sanayi, 27 kağıt ve kağıt ürünleri, 30 ilaç sanayi 30 ilaç sanayi, 34 kauçuk ve Kauçuk Ürünleri, 31 diğer kimyasal maddeler imali, 42 elektriksiz makinalar.

Sektör numaralarıyla birlikte 1995 yılı kilit endüstrileri : 27 kağıt ve kağıt ürünleri, 40 diğer metal eşya sanayi, 39 demir çelik ana sanayi, 47 motorlu Kara ulaşım araçları, 35 plastik ürünler, 31 diğer kimyasal maddeler imali, 42 elektriksiz makinalar, 24 ayakkabı sanayi, 44 elektrikli makinalar, 34 kauçuk ve kauçuk ürünleri.

Toplam ileri ve geri bağlantı etkileri indekslerinin yüksek olduğu yani kilit sektör konumunda olan bu sektörlerle genel olarak bakıldığında, her üç yıl içinde ortak özelliği ara malları üreten sektörler olmalarıdır.

1985, 1990 ve 1995 yılı Türkiye imalat sanayi kilit endüstriler olarak belirlenen sektörlerin her iki yıl içinde aynı kategori de yer aldıkları fakat sıralamada ki yerlerin farklı olduğunu görmek mümkündür. Örneğin 1985 yılında metal eşya sanayi, diğer metal ana sanayi, ve demir çelik ana sanayi ilk üç sırada yer alırken, 1990 yılında diğer metal ana sanayi, elektrikli makina ve tarımsal makina ve teçhizat ilk üç sırada yer almaktadır. 1995 yılında ise kağıt ve kağıt ürünleri, diğer metal eşya sanayi ve demir çelik ana sanayi ilk üç sırada yer almaktadır.

Buna karşılık, genellikle tüketim malları üreten ileriye doğru bağlantı etkileri zayıf geriye doğru bağlantı etkileri yüksek sektörler kategori ikide yer almaktadır. Bu kategori de elbise, giyim eşyası, ayakkabı sanayi, alkolsüz içkiler gibi genelde tüketim malları üzerinde yoğunlaşan sektörler yer almaktadır. 33,28,26. sektörler hem 1985 hem 1990 hem de 1995 yılında ikinci kategori de yer almaktadırlar.

Daha çok ham madde işleyen ve genellikle ara mal üreten endüstriler üçüncü grubu oluşturmakta ve kuvvetli ileri bağlantı etkisi özelliğini göstermektedir. 50, 11 ve 25. sektörler her iki yıl içinde üçüncü kategori de yer alan endüstriler olmuşlardır.

Dördüncü grup da içki, tütün, besin maddeleri, çırçırılama gibi tüketim malları üreten endüstriler yer almaktadır. Bu grup hem ileri hem de geri bağlantı etkileri düşük olan sektörlerdir. 51, 12, 17, ve 14. sektörler her iki yıl içinde dördüncü kategoride yer alan endüstriler olmuşlardır.

Dokuma, petrol arıtımı gibi bazı sektörlerin ileri bağlantı etkileri yüksek olmasına karşın, düşük geri bağlantı etkilerinden dolayı kategori iki veya kategori üç te yer aldıklarını görmekteyiz.

1985 yılı öncesinde yapılmış olan sektörel bazdaki çalışmalara bakıldığında şu sektörlerin kilit sektör özelliği gösterdiğini görüyoruz.

- 1963 yılı için
- Ormancılık, Hayvancılık, Balıkçılık
  - Kağıt Basım
  - Kimyasal Madde ve İlaç
  - Demir Çelik
  - Metal Sanayi
  - Madeni Eşya

- 1968 yılı için - Gıda
 - Kimyasal Madde ve İlaç
 - Demir Çelik
 - Metal Sanayi
 - Madeni Eşya
- 1973 yılı için - Kimyasal Madde ve İlaç
 - Demir Çelik
 - Metal Sanayi
 - Madeni Eşya
- 1979 yılı için - Kimyasal Madde ve İlaç
 - Demir Çelik

Bu sonuçlara bakıldığında, kalkınmanın başlangıç yıllarında ormancılık, hayvancılık ve balıkçılık sektörlerinin kilit sektör olduğu, daha sonraki yıllara yıllarda ise ara malları üreten sektörlerin kilit sektör olma özelliklerini taşıdıklarını görmekteyiz.¹¹

1963-1973 yıllarına ait başka bir çalışma da ise şu sektörler kilit sektör olarak belirlenmiştir.

- Temel metaller
- Kimya
- Orman Ürünleri
- Kağıt- Basım¹²

Burada da ara malları üreten sektörlerin kilit sektör olduğu dikkat çekmektedir.

Sonuç

Bu ölçütlerle, yapılan çalışmada ileri ve geri bağlantı etkileri yüksek endüstriler teknik ifadeyle kilit endüstriler aşağıda sıralanmıştır.

1985 yılı kilit endüstrileri

- 41 Metal Eşya Sanayi
- 40 Diğer Metal Eşya Sanayi
- 39 Demir Çelik Ana Sanayi
- 47 Motorlu Kara Ulaşım Araçları
- 44 Elektrikli Makinalar
- 27 Kağıt ve Kağıt Ürünleri
- 31 Diğer Kimyasal Maddeler İmali
- 35 Plastik Ürünler
- 30 İlaç Sanayi
- 23 Deri ve Kürk Ürünleri

1990 yılı kilit endüstrileri

- 40 Diğer Metal Eşya Sanayi
- 44 Elektrikli Makinaları
- 43 Tarımsal Makina ve Teçhizat
- 39 Demir Çelik Ana Sanayi
- 35 Plastik Ürünler
- 47 Motorlu Kara Ulaşım Araçları
- 41 Metal Eşya Sanayi
- 27 Kağıt ve Kağıt Ürünleri
- 30 İlaç Sanayi
- 34 Kauçuk ve Kauçuk Ürünleri

- 1995 yılı kilit endüstrileri*
- 27 kağıt ve kağıt ürünleri
  - 40 diğer metal eşya sanayi
  - 39 demir çelik ana sanayi
  - 47 motorlu Kara ulaşım araçları
  - 35 plastik ürünler
  - 31 diğer kimyasal maddeler imali
  - 42 elektriksiz makineler
  - 24 ayakkabı sanayi
  - 44 elektrikli makineler
  - 34 kauçuk ve kauçuk ürünleri

Kalkınma stratejilerinde istenilen hedeflere ulaşırken sektörel öncelikteki kararlar hangi bilgilere, göstergelere ve ölçütlere dayandırılarak karar verilmelidir, yatırımlar hangi sektörlerde başlatılmalıdır ki istenilen hedeflere ulaşılsın gibi sorulara yukarıda belirlenen kilit sektörler yardımıyla cevaplar verilebilir. Bu sektörlerle öncelik verildiğinde hem kıt kaynakların ekonomik olarak kullanımı hem de sektörler arasındaki tutarlılığın sağlanması gerçekleşmiş olur.

Endüstrilerarası yaklaşım açısından sanayileşme, bir ülkenin endüstrilerarası yapısal bağlantılarını güçlendirmekten, endüstrilerarasındaki bağlantı kopukluklarını ortadan kaldırmaktan, endüstrilerarası yapının zayıflığı nedeniyle ortaya çıkan dış ekonomilerle bağlantılarını azaltmaktan başka bir şey değildir.¹³

İkinci dünya savaşından sonra, bağımsız devletler arasında entegrasyonlar çeşitli biçimlerde gerçekleşmiştir. Bunun en son aşaması olan Avrupa Birliği'nde malların ve emeğin tüm engellerden arındırılarak serbestçe dolaşımı gelişmekte olan ülkeler için çok önemlidir.

Gümrük Birliği üyeliği ile Avrupa Birliği üyeliğine açılan süreç, Türkiye'de sanayi sektörü için bazı avantajlar sağlayabilir. Pazar bulabilme kolaylığı, yabancı sermayenin ülkeye rahatça girebilmesi, rekabet düzeyinin yükselmesi sanayi sektörüne ayrılan kaynakların daha etkin kullanımını sağlayarak verimliliğin artmasını sağlayacaktır. Verimliliğin artışı ise maliyetlerin düşmesine ve fiyat konusunda rekabet gücünün artmasına neden olacaktır. Ayrıca Türk firmaları yabancı firmalarla ortaklaşa yatırım yaparak gelişen teknolojileri takip ve transfer edebilme olanağına sahip olabileceklerdir.

Yabancı sermayenin ülkeye girişi, özellikle de kilit sektörlerde yabancı sermaye ile işbirliği, bu sektörlerin rakip sektörlerle olan rekabet gücünü olumlu yönde etkileyecektir. Kilit sektörlerin diğer sektörlerle güçlü bağlantı etkilerinin olması, bu sektörleri de beraberinde sürükleyecek, bu gelişmenin, ileri teknoloji, uzman işgücü, uluslararası rekabete açılması, vb., Türkiye ekonomisini olumlu yönde etkilemesi beklenebilir.

İŐgücünün serbest dolaşımı, özellikle imalat sanayinde uzmanlaŐmayı ve yeni teknolojiye kolayca uyum sağlayabilen iŐgücünün oluŐumunu sağlayacaktır.

Türkiye'nin Avrupa Birliđine girmesi ve yabancı sermayenin sanayi sektörüne ve özellikle kilit sektörlerle yönlendirilmesi durumunda bu sektörün gelişmesini hızlandıracaktır. Hiç kuşkusuz, kilit sektörlerle, yatırımlarda öncelik verilmesi, sadece dış rekabet açısından değil, daha fazla katma değer üretilmesine neden olduğu ve birim yatırım bağına daha çok çıktı alınmasını sağladığı için zaten uyulması gereken bir kuraldır.

* * *

Summary

Industrialization from the interindustries perspective is to make stronger the structural connections between the industries, also to improve lack of connections between industries and to lessen the dependencies on other foreign economies.

In the development strategies, to reach the purpose and the goal, what kind of information and criterion are chosen for the sectoral decisions? The answers given for these questions bring us to the concept of leading sectors. The economic usages of scarce resources and the consistency between the sectors can be provided when the precedence has been given to the leading sectors.

The process opened to membership of the European Union through the membership of Customs Union may provide some advantages for industrial sector in Turkey. The market entering facilities, easy access to foreign capital and rising standart of competition may increase the efficiency by the way of providing effective usage of resources directed to the industrial sector.

In case of Turkey's accession to the European Union and direction of the foreign capital to the industrial sector, especially to the leading sectors, the development of the economy will get faster. Certainly, providing precedence to the investment in the leading sectors is the basic economic principle to be obeyed, not only because of foreign competition but also of causing of producing more value added and getting more output per capita investment.

Notlar:

- ¹ Hirschman, A. (1958), *The Strategy of Economic Development*, New Haven: Yale University Press.
- ² Aydoğuş, O. (1990), *Girdi-Çıktı Modellerine Giriş: Teori ve Uygulama*, Ankara.
- ³ Chenery, H. B. / T. Watanabe, T. (1958), 'International Comparisons of Structure of Production', *Econometrica*, c. 26, s. 487-521.
- ⁴ Hirschman, A. (1958).
- ⁵ Aydoğuş, O. (1990), s. 154.
- ⁶ aynı eser, s. 155.
- ⁷ aynı eser, s. 157.
- ⁸ Hirschman, A. (1958).
- ⁹ Aydoğuş, O. (1990), s. 163.
- ¹⁰ Ayda Eraydın, A. (1991), *İmalat Sanayi Sektörleri Arasındaki İlişkilerin Ekonomik ve Mekansal Nitelikleri*, (Uzmanlık Tezi), Ankara: D.P.T Sosyal Planlama Dairesi, s. 54.
- ¹¹ Güngör, Z. / Kip, E. (1990), 'Türkiyede Ekonomik Gelişme sürecinde Tarım Sektörü ile Diğer Sektörler Arasındaki Yapısal İlişkiler', *Planlama Dergisi*, no 26, s. 81-102.
- ¹² Kepenek, Y. (1977), *Türkiye İmalat Sanayinin Üretim Yapısı: (1963-1973) Girdi çıktı Çözümlemesi İle Bir Uygulama*, İdari Bilimler Fakültesi, Yayın No: 2 ODTÜ, Ankara, s. 66.
- ¹³ Bocutoğlu, E. (1990), *Endüstrilerarası İkisat: Teori ve Türkiye Uygulamaları*, Trabzon, s. 150.

Tablo kaynak: 3, 6 ve 9:

Çakır, M. (1999), *Türkiye'de İmalat Sanayinin Sektörel Bazda İncelenmesi: Girdi-Çıktı Yaklaşımıyla*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Aydın.

Tablo kaynak: 1, 2, 4, 5, 7, 8:

D.İ.E. Türkiye Ekonomisinin Input-Output Yapısı, 1985
Türkiye Ekonomisinin Input-Output Yapısı, 1990